

Pengar – en bred historia

Pengar som fenomen är lika gammalt som organiserade samhällen och är därför ett tacksamt ämne för ett temanummer. På samma sätt som pengar alltid har funnits i organiserade samhällen, har det också alltid existerat i en mängd olika former. Detta, samt att pengar i ett samhällsligt perspektiv också är mångfacetterat, gör det samtidigt svårt att göra full rättvisa åt pengar i ett historiskt temanummer. Jag måste således börja med att erkänna att detta häfte, även då artiklarna verkligen går på djupet rörande pengar från olika perspektiv, endast skrapar på ytan vad gäller temat.

I ekonomiska textböcker definieras pengar utifrån dess funktioner som betalningsmedel, värdebevarare och räkne-enhet. Uppfylls dessa kriterier har vi alltså att göra med pengar. Problemet är var man drar gränsen för dessa funktioner. I vissa fall är betalningsmedel ganska dåliga värdebevarare jämfört med annat, vare sig man fokuserar på urholkad köpkraft internt via inflation eller externt via växelkursförändringar. Betonas just räkne-enheten finns det fall när denna inte omfattar fysiska betalningsmedel och vice versa. Väldigt många instrument som faller utanför definitionen kan dessutom tjäna som betalningsmedel, beroende på kontexten, och samtidigt kan ibland lagliga sedlar och mynt som uppfyller alla tre kriterierna inte fungera som betalningsmedel. Det är med andra ord omöjligt att göra en definition av pengar som exkluderar sådant som vanligen inte anses som pengar, men inkluderar just sedlar och mynt. Vid empiriska monetära studier blir forskare, även ekonomer, således hänvisade till en funktionalistisk definition av pengar: vad som används som pengar är pengar.

Pengar i sin allra enklaste och mest självklara form rör de fysiska sed-

lar och mynt som används för att göra transaktioner mellan agenter på en marknad. Dessa formella pengar är då utgivna av en centralbank eller institution för myntning, såsom Kungliga Myntet. Dessa fysiska objekt kan direkt deriveras från idén om att pengar består av metallstycken med ett inneboende värde givet av dess metallhalt. Den bygger på idén om att pengar uppkom för att ersätta byteshandel och på så sätt minska transaktionskostnaderna, och för att pengar skulle accepteras var de tvungna att bära sitt eget värde. Utifrån denna idé har regenter myntat metallstycken, för att på så sätt godkänna dem som "äkta mynt", det vill säga garanterat deras vikt i värdemetall. Visst har regenter misshandlat mynt på olika sätt, men idén om det inneboende värdet har trots allt lett till att man vid problem med det monetära systemet alltid vetat hur man ska lösa det och återvinna pengarnas värde, genom att återgå till att mynten består av sitt fulla värde i metall. En utveckling av detta kom med banksystemet, där man i stället för att cirkulera metallen, som gav pengarna dess värde, kunde hålla den som reserv i banker, vilka i sin tur kunde ge ut sedlar baserat på denna reserv. Dessa sedlar var då till fast värde inlösningsbara i den valda värdemetallen och utgjorde basen för de monetära regimer som byggde på fast växelkurs mot silver eller guld eller båda. Det fina med detta var att papperspengar sparade transaktionskostnader och i förlängningen också att man, via de stora talens lag, kunde ge ut sedlar till ett högre belopp än vad som hölls i reserven, eftersom sannolikheten för att alla som hade sedlar skulle växla in dem mot värdemetallen samtidigt var mycket låg. Pengar som utges "ovanpå" dessa reserver av "riktiga pengar" brukar benämnas *fiduciary money* och det är fortfarande den underliggande tillgången som ger dem dess värde.

Detta är dock en fiktiv bild av hur pengar och penningssystem linjärt har utvecklats över tiden, och den har också väldigt lite att göra med faktiska förhållanden. Trots bristen på empiriskt stöd är denna derivering av pengar, vad som ger pengar värde och hur penningssystem utvecklats en oerhört kraftfull och teoretiskt konsistent idé om pengars uppkomst, utveckling och roll i en ekonomi.

Den dominerande synen är således, även idag, inom neoklassisk teoretisk forskning om pengar – alltså, förutsatt atomistiska individer utan inbördes relationer i en ekonomi utan friktioner, och utan besvärande inblandning av politik, sociala faktorer eller institutioner som guidar agenternas beteende – att pengar är ett neutralt smörjmedel, som un-

derlättar transaktioner vars värde upprätthålls av en koppling till en vara. Det är för någon som sysslar med monetär historia pinsamt hur ofta och slentrianmässigt författare i de dominerande nationalekonomiska tidskrifterna inom området, som till exempel *Journal of Monetary Economics*, som enda historiska referens tar sin teoretiska utgångspunkt i Stanley Jevons *Money and the Mechanism of Exchange* från 1875 och dennes formulering om "the double coincidence of wants" – detta trots att denna teoretiska idé om pengar varit allmänt använd i den monetära diskursen hundratals år innan dess – utan att ens reflektera över vad detta antagande innebär.

Då fokus i modellerna ligger på pengarnas inneboende värde har ett teoretiskt problem varit att förklara varför agenter nöjer sig med betalning i papper. I den teoretiska idén om övergången från så kallade varupengar (*commodity money*) med inneboende värde, till pengar av papper, definieras dessa så kallade *fiat money* på sådant sätt, att de saknar allt inneboende värde. Men också, till skillnad från alla faktiska monetära system, historiska som nutida, att de saknar en utgivare. I en mycket inflytelserik artikel i *Journal of Political Economy* 1989 definierar Nobuhiro Kiyotaki och Randall Wright *fiat money* just som en vara utan något eget värde och som endast kan användas till transaktioner. I och med att agenterna endast kan få höjd nytta genom att konsumera varorna, det vill säga varu-pengarna, finns här ett incitament till att använda *fiat money* för transaktioner och använda varu-pengarna för konsumtion. Man kan dock inte med modellen förklara varför *fiat money* skulle accepteras av andra agenter som betalning för en vara, som ger nytta då den konsumeras. Det är med andra ord ganska betecknande att lösningen på dilemmat är socialt och kontextuellt, då författarna sammanfattar att allt beror på vad den första agenten, som erbjuds *fiat money* som betalning, väljer att göra: "... a critical factor in determining if an object can serve as a medium of exchange is whether or not agents believe that it will".¹ Deras slutsats blir således: "We also demonstrate how genuine fiat currency may, or may not circulate in the economy, depending on extrinsic beliefs, or social customs, as well as preferences and technology".²

Trots insikter om kontextens betydelse så fortsätter den dominerande

1. Nobuhiro Kiyotaki & Randall Wright "On Money as a Medium of Exchange", *The Journal of Political Economy* Vol. 97 (1989) s. 927–954 s. 928

2. Nobuhiro Kiyotaki & Randall Wright (1989) s. 928.

ationalekonomiska monetära teorin att fokusera endast på fysiska sedlar och mynt som pengar. När Narayana Kocherlakota, en inflytelserik monetär teoretiker och likaledes president för USAs centralbank FED:s avdelning i Minneapolis, år 2005 gjorde en genomgång av var monetär teori befann sig, var det betecknande, att ingen av de två huvudfrågorna inom monetär teori, som han identifierade, innehöll pengar, som ligger utanför de betalningsmedel som skapas av en centralbank.³ Detta trots att vi vet att endast några promille av alla transaktioner som utförs i en ekonomi består av denna snäva definition av pengar. Inga kortbetalningar ingår, inga digitala betalningar via internet, inga *smartphones* med betalningstjänster, inga checkar eller andra betalningsmedel. Det är tyvärr ganska typiskt, att trots att modellerna saknar empiriskt stöd, då de endast fokuserar på en bråkdel av alla betalningsmedel som används, brukas ändå dessa modeller för att ge rekommendationer om något så pragmatiskt som penningpolitik.

Men även när ekonomer använder sig av historiska data för att söka lösa frågor om varför penningssystem fungerar och hur man kan förklara övergången till papperspengar fokuserar de endast på sedlar och mynt. Ett känt och inflytelserikt arbete är Thomas J. Sargent och François Veldes bok *"The Big Problem of Small Change"* från 2002. I boken förklaras hur man tidigt i vissa ekonomier lärde sig att lösa problemet med penningbrist, som i sig ledde till inflation, genom användandet av en så kallad *standard formula*. I och med detta förklarades också i förlängningen hur papperspengar kunde introduceras i ekonomin, genom att agenter på marknaden lärde sig att acceptera även skiljemynt, eftersom det ansågs ekonomiskt rationellt, även om dessa mynt inte uppbar sitt eget värde i metall. Övergången till papperspengar kan då förklaras via en historisk läroprocess. Men Sargent och Veldes modell har flera problematiska antaganden, som att de bortser från det empiriska faktum att även huvudmynt ofta inte innehållit sitt metallvärde, eller att de hävdar att teorier om system baserade på papperspengar först uppkom efter Bretton Wood systemets fall 1971. Det största problemet med arbetet är emellertid att det lider av en i det närmaste chockerande metodologisk ovetenskaplighet, då författarna i utgångspunkt för sin studie endast valt att ta med den empiri som passar deras modell.

3. Narayana V. Kocherlakota, "Optimal Monetary Policy: What We Know and What We Don't Know", *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly Review* 29 (2005) s. 10–19.

På grund av sin fastlåsta syn på pengar missar ovan nämnda ekonomer det uppenbara faktum att pengar och förtroende för pengar mycket väl kan hänföras från kredit och de som står bakom denna kredit. Vi vet att historiskt har flertalet transaktioner skett mellan agenter med hjälp av växlar, skuldsedlar, assignationer och så vidare. Liksom att komplementära pengar alltid har funnits, men deras former och roller har förändrats över tiden. Det är också allmänt känt att stater använt penningutgivning som finansieringskälla och i vissa fall har man då också gett ut räntebärande pengar.⁴ I andra fall har man gjort statsobligationer och deras kuponger möjliga att använda för skattebetalningar, ett effektivt sätt att göra betalningsmedel attraktiva.

I och med krisen 2008 har dessa monetära idéer, som bygger på att pengar är kredit, fått större utrymme i alternativ ekonomisk teori, men även ekonomisk teori som bygger på empiri. Hela Eurozonens problem är en stark illustration av detta faktum och makroekonomer som arbetar med historiska data har, återigen, lyft fram det mycket intima sambandet mellan statsskuld och pengar.⁵ Den del av post-keynesiansk monetär teori som går under namnet "Modern Monetary Theory" har dragit detta till sin spets. Pengar är en del av en balansräkning och all kredit är således pengar, men med olika likviditet. Denna teori förutsätter dock en stat som ger ut pengar och kan således svårigen kombineras med både historiska fall, såsom Amsterdam Banks skapande av en egen bokföringsvaluta *Bank Guilder* på 1600-talet för alla transaktioner som involverade banken, eller alternativa valutor av idag, såsom olika gröna pengar eller kryptovalutor. Det ska dock tilläggas att en av de största förespråkarna för denna skola använder just räknestickor som exempel på hur pengar koordinerar ekonomisk verksamhet och får agenter att utföra välbästandshöjande arbeten.⁶

Vad vi kan konstatera i detta temanummer är att pengar har fyllt många funktioner i en ekonomi och funnits i de mest skiftande former. Trots detta fokuserar artiklarna främst på pengar ur ett ekonomiskt historiskt perspektiv. I introduktionen ovan har jag koncentrerat mig på

4. Torbjörn Engdahl & Anders Ögren, "Multiple paper monies in Sweden, 1789–1903: Substitution or complementarity?", *Financial History Review* (2008) s. 73–91

5. Carmen M. Reinhart & Kenneth S. Rogoff, *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly* (Princeton 2009).

6. Randall L. Wray, *Modern Money Theory: A Primer on Macroeconomics for Sovereign Monetary Systems* (Basingstoke 2012).

den nationalekonomiska teoretiska synen på pengar och helt utelämnat all spännande forskning om pengar som görs inom discipliner såsom sociologi, etnologi, statsvetenskap med flera. Men mitt syfte med detta är enkelt, att belysa att nationalekonomi och framför allt neo-klassisk monetär teori, som baseras på ett antal starka antaganden om pengar, vilka inte nödvändigtvis har något med pengar och penningssystem att göra i praktiken, är för begränsat, även i ekonomiska termer, för att man ska kunna förstå ett sådant komplext fenomen som pengar.

Slutsatsen av detta blir att det inte går att bygga vettiga teorier om pengar utan empiriska studier. Utan att empiriskt studera penningssystem och deras förändring över tiden är det svårt att förstå moderna fenomen som till exempel kryptovalutor – och andra alternativa valutor – den kontantlösa ekonomin, komplementära valutor, penningssystemets roll för omställningen mot en hållbar cirkulär ekonomi och så vidare. Få, om ens några, har lika stor insikt i hur penningssystem fungerar, vilka utmaningar de kan komma att möta i framtiden och hur dessa utmaningar kan lösas, som de som studerar monetär historia.

Med dessa ord vill jag tacka alla författare som bidragit med texter, det har varit ett svårt och utmanande jobb att göra urvalet och bidragen har generellt hållit en vetenskapligt hög kvalitet. Det är med andra ord väldigt roligt att konstatera både hur bred och hur livaktig monetär historisk forskning är. Jag hoppas detta temanummer speglar detta. Jag vill också tacka alla lektörer som ställt upp. Till sist vill jag uttrycka mitt stora tack till *Historisk tidskrifts* redaktörer som varit involverade i detta arbete, Stefan Amirell och Bo Eriksson, liksom redaktionssekreteraren Nils Fabiansson. Detta temanummer är minst lika mycket deras skapelse som min, med undantag för detta förord där jag själv står ansvarig för vartenda ord.

Lunds universitet

ANDERS ÖGREN